

ЛАСКА І. В.

Дипломатична академія України

К. Ф. ДЕ ВОЖЛЯ – ПЕРЕКЛАДАЧ І КРИТИК ПЕРЕКЛАДУ

У статті на матеріалі праць відомого французького граматиста XVII ст. К. Ф. де Вожля досліджуються взаємозв'язки лінгвістики і теорії та практики перекладу, що становлять одну з невід'ємних рис формування французької національної школи перекладознавства.

Ключові слова: історія перекладу, французька національна школа перекладознавства, правильний вжиток, переклад, взаємозв'язки лінгвістики і перекладознавства.

В статье на материале трудов известного французского грамматиста XVII ст. К. Ф. де Вожля исследуются взаимосвязи лингвистики и теории и практики перевода как один из неотъемлемых признаков формирования французской национальной школы переводоведения.

Ключевые слова: история перевода, французская национальная школа переводоведения, правила узуса, перевод, взаимосвязи лингвистики и переводоведения.

The article, on the example of Vaugelas' conception of translation, deals with the relationship between linguistics and the theory and practice of translation as a distinctive feature of the French national school of translation studies in the 17th century.

Key words: history of translation, French national school of translation studies, good usage, translation, relationship between linguistics and theory of translation.

Не зважаючи на постійно зростаючий за останні десятиріччя потік публікацій різного рівня – від наукових розвідок до теоретичних монографій і підручників – перекладознавство як лінгвістична дисципліна залишається все ще на стадії вироблення своїх методологічних принципів, визначення свого предмету, основних понять і методичних прийомів дослідження. З іншого боку, перекладознавча наука пройшла досить довгий і повчальний шлях становлення, і це повною мірою справедливо для французької національної школи, що почала формуватися ще XVII ст. В цій ситуації для перекладознавства, як і для будь-якої іншої наукової дисципліни, природно звернутися до історичного досвіду, через призму якого актуальні проблеми бачаться в дещо іншому ракурсі. В цьому плані повчальним є досвід стосунків французького перекладознавства і мовознавства XVII ст., представлених низкою

© Ласка І. В.

блискучих імен: Ф. Малерб, К. Ф. де Вожля, А. Арно, К. Г. Баше де Мезір'як, А. Годо, Г. де Танд, П. Кустель і ін.

Стаття присвячена видатному французькому граматисту і перекладачу XVII сторіччя Кльодові Фавру де Вожля (1585–1650), авторові знаменитих *Заміток про французьку мову*, що на довгий визначили правила доброго вжитку. Вожля обрав випробувальним майданчиком для застосування правил не оригінальну творчість, а переклад книги Квінта Куртіуса (*Curtius Rufus Quintus*) *Історія Олександра Великого*. Перекладацька творчість великого граматиста, так само як і його відгуки про інших перекладачів, за якими проглядає достатньо вибудована концепція самого перекладу, ще недостатньо вивчені і безперечно заслуговують на увагу, зважаючи на авторитет Вожля та популярність його творів впродовж більше ніж сторіччя. Предметом нашого розгляду є концепція перекладу Вожля у її зв'язку з його теорією правильного узусу. Матеріалом дослідження послужили тексти праць та перекладів Вожля та інших авторів XVII ст.

Вожля завдяки батькові отримав блискучу на той час освіту, крім давніх мов греки і латини, добре володів італійською та іспанською мовами. У 1600 році, батько, що перебував на службі в герцога Савойї, взяв його з собою в дипломатичну місію до Риму, де він серед іншого познайомився і потоваришував із своїм майже однолітком Кльодом Баше де Мезір'яком, який в майбутньому став відомим математиком і водночас перекладачем і теоретиком перекладу. Саме Вожля зачитав на одному з засідань Академії в грудні 1635 року знамениту доповідь Мезір'яка *Про переклад* з нищівною критикою самого Амйю: в перекладі Плутарха Амйю за підрахунками Мезір'яка зробив більше двох тисяч помилок. У 1612 році вже сам Вожля в якості перекладача з іспанської мови бере участь в переговорах Людовика XIII про шлюб з Анною Австрійською. В 1615 році він видає свою першу книгу: переклад з іспанської *Проповідей* Фонсека.

К. Ф. де Вожля з величезним пієтетом ставився до французької мови й усе своє життя служив їй, збираючи й ретельно фіксуючи правильне слововживання й вірно побудовані вирази. Цей багатющий матеріал послужив йому для створення книги зі скромною назвою *Замітки про французьку мову* [1], у якій

зафіксовано норми *bon usage* (правильного вжитку). Справою його життя стала боротьба за чистоту французької мови, однак він ніколи не переставав цікавитися перекладом і перекладати. Більше того, саме переклад став для нього місцем перевірки і випробування правильного вживання французької мови. Вожля бачить переклад в першу чергу під кутом зору правильності французької мови, її відповідності нормам правильного узусу і доброго смаку. Найвищої оцінки як перекладач у Вожля заслуговує Амйю, якому Франція завдячує надзвичайно популярний переклад книги Плутарха. Його роль у становленні французької мови неоціненна, не зважаючи на можливі змістові помилки при перекладі: *Combien Amyot a-t-il fait de fautes en sa traduction de Plutarque? Un des plus sçavants hommes de nostre siècle [Кльод Баше де Мезір'як] en a remarqué un si grand nombre qu'il n'est pas permis de le dire qu'on ne le vérifie à mesme temps, si on ne veut passer pour un calomniateur et se charger de la haine publique [2:104].* Попри це оцінка праці перекладача більше ніж позитивна. В першу чергу Амйю надав перекладові, що вважався справою невдячною, ваги повноправної літературної творчості. Вожля відзначає не лише заслугу Амйю як перекладача, що можливо не тільки дорівнявся оригіналові, але й перевершив свого автора у красномовстві: *Et cependant jamais Traducteur n'acquît plus de gloire avec plus de raison, ni n'a mieux désabusé le monde de cette fausse créance, que la Traduction est un travail ingrat (aussi est elle pour les mauvais Ouvriers) qu'a fait ce grand personnage. Ne semble-t-il pas disputer le pris de l'éloquence historique avec son Auteur, et faire douter à ceux qui sçavent parfaitement les deux langues s'il a accru ou diminué l'honneur de Plutarque à l'avoir traduit? [Ibid.].* Великий граматист окремо наголошує на особливих заслугах Амйю у справі становлення, збагачення й розвитку загальнонаціональної французької мови. Мова перекладів Амйю, на думку Вожля, ані трохи не застаріла, а його внесок у розвиток французької мови залишається неоціненим. В історії французької культури до часів Вожля не було жодного перекладача, який би так добре розумів і висловив дух французької мови. Для Вожля переклад Амйю є взірцем чистоти мови, не засміченої регіональною лексикою і виразами, зразком дотримання правильного узусу: *Et quelle gloire n'a point encore Amyot depuis tant d'années, quoy qu'il y ait un si grand*

changement dans le langage? quelle obligation ne luy a point nostre langue, n'y ayant iamais eu personne, qui en ayt mieux sceu le genie & le caractere que luy, ny qui ait usé de mots, ny de phrases si naturellement Françoises, sans aucun meslange des façons de parler des Provinces, qui corrompent tous les iours la pureté du vray langage François. Tous ses magazins & tous ses thresors sont dans les Oeuvres de ce grand homme, & encore aujourd'huy nous n'avons gueres de façons de parler nobles & magnifiques, qu'il ne nous ait laissées; & bien que nous ayons retranché la moitié de ses phrases & de ses mots, nous ne laissons pas de trouver dans l'autre moitié presque toutes les richesses dont nous nous vantons, & dont nous faisons parade. – [1:X, 1].

Отже з наведених прикладів ми бачимо, що Вожля ставиться до перекладу як до повноцінної творчості, і перекладні тексти кращих авторів для нього є таким же рівноправним джерелом прикладів доброго вжитку, як і оригінальні тексти. За даними Енді Ейр-Бенета в самому тексті *Заміток про французьку мову* Вожля безпосередньо цитує 31 раз Амйю і 90 разів Коефто, більше посилань лише на Малерба [3:4].

За оцінками проглядає певна й достатньо визначена концепція перекладу самого Вожля. Він підходить до перекладу з позицій граматиста, автора *Зауважень про французьку мову* і переймається в першу чергу вірністю слововживання і правильністю синтаксичних конструкцій, що відповідає основному завданню всього його життя – утвердженню у французькій мові правильного вжитку (*bon usage*). Не менш важливою для нього є естетична сторона – краса французької мови, оскільки в його розумінні *добрий ужиток* і *красивий ужиток* (*bel usage*) нероздільні і складають одне цілісне поняття.

Вожля у передмові до *Зауважень* зазначає, що одним із джерел правильного вжитку для французької мови є переклади текстів античних авторів: *... nous avons encore un grand nombre d'autres phrases qui ne viennent pas de la Cour, mais qui sont prises de tous les meilleurs auteurs grecs et latins dont les dépouilles font une partie des richesses de notre langue, et peut-être ce qu'elle a de plus magnifique et de plus pompeux* [1:II, 3]. Цим пояснюється його інтерес до перекладу кращих зразків античної літератури, які можуть послужити збагаченню французької мови. В цьому питанні він дещо відходить

від поглядів Малерба, який поставив жорсткі обмеження для збагачення французької мови за рахунок запозичень з античних мов. Тому закономірним є його звернення не до оригінальної творчості, а до перекладу як до засобу для практичного втілення своїх поглядів на правильний вжиток. Протягом багатьох років він працював над перекладом книги Квінта Куртіуса (*Curtius Rufus Quintus*) *Історія Олександра Великого* [4], що стало справою його життя.

Хвороба і смерть Вожля у 1650 році перешкодили завершити роботу над перекладом. Його видання було здійснене в 1653 році близькими друзями Шапленом і Конраром. Перший з них Шаплен – видатна постать у тогочасному літературному житті, один з ідеологів класицизму, активних діячів новоствореної Академії. Другий, Конрар – не менш відомий літератор, увійшов до історії як постійний секретар Академії, людина яка зуміла об'єднати довкола себе кращих перекладачів того часу. Передмову до видання, написав літератор і перекладач Дю Ріє, який відображає в ній не лише власну точку зору, але й думки своїх друзів-академіків, Шаплена і Конрара, чиїми стараннями книга була надрукована.

Дю Ріє починає вступ нагадуючи, що Олександр Великий хотів, щоб його подвиги описав історик – справжній Гомер, і дає надзвичайно високу оцінку праці Вожля, який своїм перекладом не лише причинився до слави автора, але й дав французам твір, у якому все гідне великого полководця: *Il eût mérité qu'Alexandre qui souhaitoit un Homere pour bien décrire ses actions, l'eût souhaité pour Historien; & néanmoins sa gloire eût été comme imparfaite, si M. de Vaugelas n'eût entrepris de le traduire. En effet, on ne peut douter que cette Traduction ne soit le Chef-d'oeuvre d'un excellent Ouvrier. Tout y est digne de Quinte-Curce; & pour aller plus avant sans aller au delà de la verité, tout y est digne d'Alexandre* [5].

Великий граматист і перекладач був поблажливим до чужих творів, до власного ж перекладу ставився дуже прискіпливо, переписував і виправляв його багато разів. Свідченням цього є три різних копії перекладу, що залишились після його смерті. Паралельно з перекладом Вожля працював над *Замітками*. Впродовж цього довгого часу мінялася сама французька мова, мінялись погляди граматиста на її правильне вживання, мінялись його літературно-естетичні вподобання і смаки. Вожля взявся за

переклад ще за життя свого близького друга теолога, історика і перекладача Ніколя де Коефто, стиль якого йому подобався до такої міри, що він його наслідував у всьому, аж до недоліків.

У передмові до першого видання, відповідаючи на закид критиків, що його *Зауваження про французьку мову* невдовзі застаріють, Вожля визнає, що живі мови постійно змінюються, однак не так швидко і не настільки, щоб “автори, що блискуче використовують мову сьогодні, перестали бути безконечно поважаними через двадцять п’ять, чи тридцять років, як, наприклад, знаменитий пан Коефто, який все ще зберігає славне місце, що він собі здобув перекладами *Флора й Історії Риму*, хоч там можна знайти кілька слів чи виразів, що квітнули в ті часи та опали зараз, як осінні листя” [1:Х,1].

Перші переклади д’Аблянкура настільки сподобались Вожля, що він відразу взяв їх за новий зразок для себе. Дю Ріє наводить запис, зроблений власноруч Вожля на одному з аркушів рукопису VIII книги, в якому дається оцінка історичного стилю д’Аблянкура як неперевершеного і з якого очевидно, що Вожля планомірно переробляв раніше перекладені розділи, пристосовуючи їх до стильових зразків свого нового кумира [5:1].

Новий кумир Вожля Перо д’Аблянкур увійшов до історії перекладу як найбільш репрезентативний автор перекладів жанру *les belles infidèles*, а жартівливий вираз Менажа “*les Belles Infidèles*” (*Зрадливі Красуні*), вжитий саме з приводу його перекладів, став крилатим. (Мішель Баляр, посилаючись на Е. Карі, наводить слова Жіля Менажа: “*Elles me rappellent une femme que j’ai beaucoup aimée à Tours, et qui était belle mais infidèle*” [6:147]). В цілому Вожля, як і багато інших його сучасників, поділяв уявлення д’Аблянкура про переклад, який в ідеальному випадку повинен замінити оригінал. Р. Зюбер окреслюючи ситуацію, що створилася в практиці перекладу на той час, відзначає зростання впливу д’Аблянкура, в тому числі навіть на найменш сміливих перекладачів, таких як Вожля. Однак ставлення Вожля до д’Аблянкура не було таким однозначним і надмірно похвальні відгуки Вожля не завжди здаються Зюберові щирими, особливо з того моменту коли д’Аблянкур теж взявся за переклад історичної праці про подвиги Олександра Великого

(*Arrien*), що виглядала значно серйозніше ніж *Квінт Куртіус* Вожля, і тим самим склав серйозну конкуренцію останньому [7:122].

Передмова Дю Ріє дає досить докладне уявлення про творчу методичку роботи Вожля над перекладом. Зазначивши, що Вожля в останній редакції тексту *Квінта Куртіуса*, повністю змінив стиль, і залишив твір у тому вигляді, в якому він хотів винести його на суд читачів, Дю Ріє змушений однак констатувати, що в усіх книгах на кожній сторінці дається по два чи три варіанти перекладу того чи іншого складного речення (періоду). Це пояснюється надзвичайною розбірливістю Вожля в питаннях правильного вжитку, його прагненням до точності і постійними сумнівами у виборі мовних засобів. Він завжди намагався знайти найясніші, найпростіші і водночас найкоротші і найбільш французькі вислови. Він часто вагався щодо вибору, розглядав кілька можливих варіантів і записував їх усі, щоб потім порадитися з друзями. Перекладач виробив цілу систему спеціальних позначок для розпізнання виразів, що йому подобались менше, здавались йому сумнівними чи непотрібними і зайвими. Хоч він і вважав свій переклад повністю готовим до друку, треба було ще багато часу й зусиль щоб зважитись на вибір серед численних варіантів речень і висловів поданих в самому тексті або на його полях. З поваги до великого співвітчизника й щоб не позбавити французького читача такого великого скарбу, Конрар і Шаплен взяли на себе редагування й видання цього чудом розшифрованого рукопису, що був весь покреслений і написаний так нерозбірливо, що більшість слів їм доводилось вгадувати [5:1–2].

Дю Ріє засвідчує також, що Вожля уважно вивчав переклади *Квінта Куртіуса*, зроблені його попередниками Радрю (*Raderus*), Асідаліусом (*Acidalius*) і особливо Френсгеміусом (*Franshemius*), до якого ставився з великою пошаною, і мав намір додати свого перекладу окремі пояснення щодо місць, де він відходить від звичайно пропонованих попередниками варіантів і де він пристає на думку тих, хто працював над перекладом цього твору до нього [5:2]. За влучним висловом Р. Зюбера, Вожля ставився до свого *Квінта-Куртіуса* як до домашнього завдання з граматики [6:121]. Його повільність в роботі над перекладом стала навіть приводом для літературних анекдотів (у французькому значенні цього слова), один

з яких наводить у популярній свого часу книзі абат Вуазнон: поет Вуатюр, що був близьким до Вожля, часто кепкував над ним за надмір ретельності в перекладі *Квінта Куртіуса*, і жартома наводив приклад з Марціала про перукаря, який так довго голив бороду клієнтові, що перш ніж встигав закінчити, вона вже відростала знову. Так само, поки Вожля доводить до досконалості одну частину перекладу, французька мова встигає за цей час змінитися, так що йому доводиться знову переробляти решту тексту [8:110].

Не зважаючи на жарти з боку друзів з приводу повільності роботи Вожля над перекладом, що був справою його життя й полігоном для випробування рецептів *Von usage*, вихід книги у світ став знаменною подією й був надзвичайно прихильно сприйнятий читацьким загалом і професійними літераторами та перекладачами. Навіть сам Жан Расін уважно вивчав текст першого видання перекладу *Квінта Куртіуса*, де Вожля випробовує на практиці свої нормативні принципи, і залишив виписки, підкреслюючи в них цікаві для себе слова й фрази. Вони надруковані в шостому томі зібрання творів драматурга (1865).

Протягом XVII сторіччя книга Вожля була надзвичайно популярною, перевидавалась багато разів і вважалася, поряд з трагедією Жана Расіна *Аталі*, блискучим зразком класичного літературного стилю. Французький архівіст Фабріс Батлен, проаналізувавши різні видання *Квінта Куртіуса* й коментарі до них, у своїй дисертації (*Butlen Fabrice. Vaugelas et sa traduction de Quinte-Curce. Un grammairien traducteur. Thèse soutenue à l'École de Chartres, 1999*) констатує усунення спеціальних технічних термінів, тенденцію Вожля до вживання абстрактної лексики, пристосування античних звичаїв до соціальних кодів пристойності XVII сторіччя, і загалом систематичне “офранцуження” засобів вираження у тексті, внаслідок чого *Квінт Куртіус* сприймається не як переклад, а як питомий французький текст. Загалом переклад *Квінта Куртіуса*, здійснений Вожля, цілком відповідає естетичним і мовним канонам свого часу й, поруч з перекладами Перо д’Аблянкура, може служити взірцем жанру *les Belles infidèles*.

Один із відомих перекладачів і перекладознавців XVII ст. Антуан Годо, попри критику концепції правильного узусу, з великою повагою ставився до Вожля як перекладача, про що свідчить висока

оцінка перекладу *Квінта Куртіуса*. Годо при цьому теж виходить з принципу орієнтації перекладу на цільову мову і переконаний, що переклад Вожля перевершив усі надії, і став копією, яка в естетичному плані ні в чому не поступається оригіналові. Саме завдяки цьому перекладові, на думку Годо, пам'ять про Вожля збережеться назавжди [9:379].

Наведені відгуки свідчать про безперечний авторитет Вожля як перекладача серед сучасників і в наступні десятиліття, авторитет здобутий в першу чергу завдяки ясності і красі французької мови, що відповідала нормам правильного узусу, виробленим великим граматистом. Аналіз перекладацької практики К. Ф. де Вожля, його поглядів на переклад та оцінок праці інших перекладачів свідчить про одну досить яскраву особливість французької національної школи перекладу і перекладознавства: її тісний зв'язок із мовознавчими теоріями, зокрема з пуристською елітарною доктриною узусу, що веде свій початок від Малерба.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Vaugelas C. F. de. Remarques sur la langue françoise : utiles à ceux qui veulent bien parler et bien escrire* [Електронний ресурс] / Claude Favre de Vaugelas. – A Paris, chez la veuve de Jean Camusat, M.DC.XLVII. – 668 p. – Режим доступу : <http://visualiseur.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k84316s>.
2. *Vaugelas C. F. de. Remarques Sur La Langue Francoise. Edition critique avec Introduction et notes par Zygmunt Marzys / Claude Favre de Vaugelas.* – Genève : Droz, 2009. – 1008 p.
3. *Ayres-Bennett W. Traduction et remarques sur la langue française au 17e Siècle* [Електронний ресурс] / Ayres-Bennett Wendy. – Режим доступу : <http://htl.linguist.univ-paris-diderot.fr/seminaire/ayres09.pdf> – 7 p.
4. *Vaugelas C. F. de. Histoire d'Alexandre le Grand, de la traduction de Vaugelas ; Avec les Suppléments de Freinshemius nouvellement traduits par M. l'Abbé Dinouart. Tome premier / Claude Favre de Vaugelas.* – A Paris, Chez J. Barbou, rue des Mathurins. M DCC L XXII. – 522 p.
5. *Du Ryer Pierre. Préface du Quinte-Curce de C. V. De Vaugelas (la troisième édition de Paris)* [Електронний ресурс] / – French Translators, 1600–1800: An Online Anthology of Prefaces and Criticism. University of Massachusetts Amherst. – Режим доступу : http://scholarworks.umass.edu/french_translators/100. – 4 p.
6. *Ballard M. De Cicéron à Benjamin. Traducteurs, traductions, réflexions / Ballard Michel.* – Villeneuve d'Ascq : Presses Universitaire du Septentrion, 2007. – 298 p.
7. *Zuber R. Les “belles infidèles” et la formation du gout classique / Zuber Roger.* – Paris : Albin Michel, 1992. – XIII. – 521 p.
8. *Voisenon M. l'abbé de. Anecdotes littéraires, historiques et critiques, sur les Auteurs les plus connus. Oeuvres complètes de M. l'Abbé de Voisenon.* – P. : Moutard, 1781. – T. IV. – 302 p.
9. *Godeau A. Histoire de l'Église / Godeau Antoine.* – P. , M.DC.XCVI. – [6-e éd.]. – T. 1. – 864 p.